

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук та соціальних технологій
Могилянська школа журналістики

Магістерська робота

Освітній ступінь — магістр

на тему: **«ВІРЯНИ ЧИ АРТИСТИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ
ТВОРЧОГО КОЛЕКТИВУ НА ПРИКЛАДІ ЦЕРКОВНОГО ХОРУ»**

Виконала: студентка 2-го курсу навчання,
спеціальності 061 Журналістика
Залога Ірина Андріївна

Керівник Федченко Євген Миколайович,
кандидат політичних наук, доцент

Рецензент: _____

Магістерська робота захищена
з оцінкою «_____»

Секретар ЕК _____

«_____» _____ 2021 р.

Київ 2021

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ I. Огляд досліджень та соціального контексту	6
1.1. Огляд літератури: базових праць, емпіричних досліджень, наукових статей	7
1.2. Соціальний контекст: творчі колективи при релігійних установах в Україні та їхній вклад у суспільство	12
1.3. Висновки до розділу	17
РОЗДІЛ II. Методологія.....	19
2.1. Підготовка	19
2.2. Робота над проєктом	24
2.3. Обмеження у роботі над фільмом.....	27
2.4. Висновки до розділу.....	29
РОЗДІЛ III. Результати	30
3.1. Основний сценарій фільму	30
3.2. Покроковий опис змін у монтажі.....	35
ВИСНОВКИ	41
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ ТА ДЖЕРЕЛ.....	44
ДОДАТОК.....	50

ВСТУП

Серед складових, які допомагають людям повноцінно відчувати життя, тобто розкривати свій потенціал і розвиватися, можна, зокрема, назвати віру і творчість. Перше часто конвертується у зарахування себе до певної релігії, приналежність до конкретної церкви та практики традиції сповідання віри у ній. Друге – у пошук можливостей реалізуватися та необхідність демонстрації свого таланту.

Якщо людина є «практикуючим/ою» вірянином чи вірянкою, наприклад, належить до церковної спільноти, то саме остання може стати її платформою для здійснення задумів, не напряду пов'язаних із цими церковними практиками. Зокрема – реалізації творчого потенціалу.

Саме так часто при церковних громадах виникають менші громади – різноманітні школи, гуртки та, наприклад, хори. Останнє – і є основним фокусом нашого дослідження.

Церковний хор – це перетин мистецької складової (музика та спів) та складової релігійної (практика прославлення Бога через даний ним талант). А ще – це, звичайно, спільнота. Адже взаємозв'язки її учасників, стосунки всередині та зовнішні, впливають на функціонування цієї спільноти як одного цілого.

Однак – що насамперед визначає, про що церковний хор більше – про «операціоналізацію» віри чи творчості, та які фактори є ключовими при цьому визначенні – зовнішнє середовище, внутрішні переконання його учасників, чи взагалі щось інше. Що, зрештою, про це думають самі учасники такої спільноти, чим вона є для них насамперед – церковним хором, колективом артистів, просто групою людей, які обожнюють певний тип музики та збираються разом, аби задовольнити потребу цього хобі. Це ті питання, які цікавлять нас у нашому дослідженні та, відповіді на які, ми намагалися розкрити у нашому документальному фільмі.

Сам документальний фільм – це історія про невеличкий творчий колектив при церкві через призму його керівниці – диригентки. Вона – у фокусі нашого об'єктиву найбільше. Тому що саме на ній найкраще відображаються усі

переживання, радощі, тривоги, мрії та страхи хору. Саме вона – вірянка і артистка, яка однаково віддано і молиться, і співає, є водночас і обличчям, і уособленням цієї спільноти.

Об’єкт нашого дослідження – домінантна ідентичність спільноти, яка може мати кілька визначень цієї ідентичності та вважатися і релігійною, і творчою.

Предмет – церковний хор при греко-католицькому храмі «Маленький хор Василя Великого» (далі – «Маленький хор»), а саме – його учасники, їхня взаємодія одне між одним та їхньою аудиторією, їхня поведінка в межах конкретно цієї спільноти і поза нею, трансляція певних меседжів через хорову діяльність, репрезентація колективу назовні та його внутрішнє самовизначення

Кінцева мета – створення короткометражного документального фільму – своєрідного спостереження за «Маленьким хором», різними моментами їхнього життя – і в церкві, і поза нею.

Із цієї мети перед авторкою цієї записки, яка, водночас є і режисеркою фільму, і головною інсайдеркою-спостерігачкою за колективом, постали такі **завдання**:

- розглянути теоретичну та контекстуальну базу про творчі та релігійні спільноти
- налаштувати контакти із героями потенційного фільму, ознайомитися з ними через безпосередню співпрацю та врешті – спостерігати з камерою і без протягом певного часу
- підготувати сценарій документального фільму
- відзняти та змонтувати документальний фільм, який би розкрив зазначену тут тему

В основі дослідження – етнографічний метод. Однак, враховуючи, що кінцева мета дипломного проєкту – документальний фільм, у записці ми подаємо фактично – лише частину. Наприклад, огляд досліджень, зроблених за допомогою цього методу та, як додаток, наш фото-щоденник роботи із творчим колективом.

Уся записка складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури, одного додатка.

У першому розділі розглянута теоретична та контекстуальна на задану тему. А саме – світовий досвід дослідження різноманітних творчих колективів та релігійних спільнот за допомогою спостереження за ними; особливості творчих колективів, схожих на досліджуваний, зокрема, участь церкви у їхньому формуванні, їхній соціальний вклад тощо.

Другий розділ – це опис всього процесу роботи над цим дослідженням та документальним фільмом. Сюди входять огляд документальних фільмів, опис локацій для зйомок, аргументація вибору героїв, пояснення просування зйомок впродовж року. А також тут прописані обмеження, які виникли під час роботи та наші рішення, що з цим робити.

У третьому розділі подано результати дипломного проєкту, а саме – сценарій документального фільму та покроковий опис монтажу.

У висновку йдеться про здобутий під час роботи власний досвід та внесок цього дослідження й фільму в загальний контекст теми творчих (і) релігійних спільнот.

РОЗДІЛ І. ОГЛЯД ДОСЛІДЖЕНЬ ТА СОЦІАЛЬНОГО КОНТЕКСТУ

Психіатру Роберту Волдінгеру та команді Гарвардського університету у відомому та, можливо, найдовшому в історії дослідженні, яке тривало 75 років, врешті вдалося з'ясувати, що – соціальні зв'язки – це те, що робить людей щасливими [39]. Тобто, якщо коротко, для щастя нам потрібні інші люди. Відтак, можемо припустити, що прагнучи бути у певній спільноті людина реалізовує своє природне право бути щасливою. Спільноти утворюються за абсолютно різними принципами – професійним, творчим, примусово чи на ентузіазмі самих учасників, на базі певної установи, чи просто – тому що ми живемо на одній вулиці.

У фокусі цього дипломного проєкту – теж спільнота – колектив виконавців (хор), утворений при церкві. І основна причина нашої дослідницької зацікавленості нею – це те, що серед двох основних маркерів дуже важко виділити, про що вона більше – творчий чи релігійний колектив. Звичайно, можливо, й достеменно правильної відповіді не існує. Однак нам важливо розуміти, що стоїть біля витоків формування колективу – любов до музики, чи любов до Бога, якщо взагалі так можна говорити.

Окрім цього, нам також необхідно побачити ширший контекст, навіть, можливо, ширшу спільноту, у якій та якому перебуває досліджувана нами. Тому далі у цьому розділі ми спробуємо розкрити кілька моментів:

- світовий досвід дослідження різноманітних творчих колективів та релігійних спільнот за допомогою спостереження за ними
- особливості творчих колективів, схожих на досліджуваний, зокрема, участь церкви у їхньому формуванні, їхній соціальний вклад тощо

1.1. Огляд літератури: базових праць, емпіричних досліджень, наукових статей

Спостереження лежить в основі етнографічного методу, який, як нам видається, є чи не найпліднішим для дослідження спільнот, а відтак – їхнього розуміння та розкриття. Про це пишуть науковці [32, 33] і це підтвердилося під час нашої роботи над літературою. Спектр самих досліджень – широкий: проблеми медичного обслуговування [26], стосунки всередині сім'ї [21], специфіка розвитку та функціонування медіаструктур [20], вдосконалення навчальних методик [1], вивчення ідентичності окремих індивідів та сукупних груп (зокрема – маргіналізованих) [16]. Усі ці теми відображені у дослідженнях різного рівня та цілей – від доволі прикладних (наприклад, для покращення маркетингу [28] до зосереджених на науковому дискурсі довкола певної проблеми.

Ми звернули увагу на більшість. Проте фокус огляду – дослідження, які стосуються творчих груп (театральних, музичних, танцювальних колективів), християнських спільнот, та у певному сенсі розкривають проблему ідентичності групи (її самовизначення/самотрансляції та причин цього).

Звичайно, так само корисними нас були статті-огляди попередніх досліджень [24] та статті-рекомендації, як правильно вдаватися до етнографічного методу (зокрема, під час спостереження за представниками культурної сфери) [23].

Етнографічні дослідження мистецтва, а саме – конкретних його творців – широко розповсюджені в країнах Західної Європи, США, Канаді, Австралії. Джей МакАулі – авторка книжки *Not Magic But Work: Ethnographic Account of a Rehearsal Process* [7] – для нас одна з опорних постатей у цьому дискурсі. Вона протягом десятків років досліджувала театральні колективи, а свою книгу написала на основі спостереження за австралійським театром *Belvoir Street Theatre*, коли його учасники готували прем'єру вистави. Повністю самої книги немає у відкритому доступі – лише фрагменти. Однак, наприклад, є публікація дослідниці у португальському науковому журналі *Revista Aspás* [29]. Чому ця

стаття важлива для мене? У ній Мак Аулі, окрім короткого вичерпного резюме досліджень та рекомендацій щодо етнографічного методу, пояснює роль режисера у моменті творчості всієї креативної групи [29]. Наприклад, вона зазначає, що у західних суспільствах, побутує думка: режисер – ключова фігура у творчому акті [29]. Однак це не завжди правильне твердження. І, власне, дослідниця підтверджує це, тримаючи у фокусі – тривалому та щільному – репетиції. Ту сукупність місця і часу, де насправді розкривається колектив. У нашому випадку – значна роль належить диригентці. Проте ми абсолютно поділяємо думку авторки про те, що інколи найяскравіші ідеї, які потім стають серцевиною самого перформансу, надходять від інших учасників творчої групи. При тому, це можуть бути не актори чи співаки. А більш «технічно спрямовані» люди. Наприклад, звукорежисери або розробники сайту. Ми також простежили цю тенденцію за час взаємодії з «Маленьким хором». Так, диригентка – завжди голова на виступах. Інакше це не працює. Але репетиції – це дуже плідне поле для виникнення та, найголовніше, просування думок інших учасників цієї творчої спільноти. Попри те, що у фільмі ми обрали вести розповідь від диригентки – Ярини – нам так само важливо розкрити інших хористів. Адже всі вони – рівноцінні учасники процесу.

Іншими «базовими» дослідницями стали Патриція Пенні та Дена Давида. Перша – ще у 90-х дослідила групу акторів балету – їхню взаємодію між собою під час підготовки до змагань [9]. Друга – авторка кількох досліджень танцю та танцюристів. У книзі *Fields in Motion. Ethnography in the Worlds of Dance* [2], редакторкою якої є Давида, зібрано есеї, авторів-танцюристів та дослідників танцю з Канади, США, Австралії, Великої Британії, Тайваню. Кожен з них – розкриває певний специфічний підхід до виступу та підготовки до нього творчих колективів. Дисертація Давида [3] ж – конкретно про виступ. *Illuminating Luna* – сучасний танцювальний перфоманс у Квебеці. І Давида дослідила його творців – як одну групу. Це дуже близьке до нашої першочергової задумки. Тому що у «Маленького Хору» від січня 2021 року тривала підготовка альбому релігійної музики. Спочатку його презентація-подія планувалася на 6 червня 2021 року. Та

у зв'язку з карантинном її перенесли на невизначений термін. Однак – все одно підготовка йде станом на травень-червень 2021-го року. Хористи постійно відвідують студію звукозапису, консультуються з режисерами-постановниками шоу, готують промоцію презентації. Це все доволі розтягнуте в часі і часто зривається, знову ж таки, через непередбачувані впровадження локдауну чи погіршення стану пандемії. Однак все одно – під час зйомки – ми завжди максимально намагалися перебувати у процесі та слідкувати за ним. Більше того – це навіть дещо цікавіший процес. Тому що змушує нас, як дослідниць та дослідників, помічати проміжні результати – а відтак вмикати креативність, аби використати це у своєму кіно.

Ще однією корисною працею у питанні «участь-спостереження» став магістерський диплом Сюзанни Ліска із Йоркського університету (Торонто). Вона дослідила кореляцію викладання танцю та самого танцю разом з танцюристами з Японії, США, Канади та Європи [6].

Так як група нашого дослідницького та режисерського фокусу – не лише артисти, а артисти, які є практикуючими християнами та виникли на базі церкви – для нас важливими є **етнографічні дослідження християнських спільнот**. Ми вибрали два такі [19; 8]. Перше – етнографічне дослідження спільноти Євангелійської церкви у Блумінгтоні, штат Іллінойс, США Трісії Дейлі [19]. Соціологиня намагається зрозуміти кілька речей – як працює, скажімо так, «менеджмент» цієї спільноти, яка у них культура всередині. Ця церковна громада займається допомогою різним знедоленим людям – бездомним, хворим тощо. І це є швидше збитковим для неї. Однак не зупиняє її. Як поступово виокремлює для себе дослідниця, учасники групи розуміють ідею християнства – допомагати іншим во ім'я Бога [19]. Ця ідея, у певному сенсі, передбачає не лише служіння, а й певну жертву. Але чи сприймають віряни це так? І що є для них пріоритетом – ідея чи, наприклад, буденні речі, які не стосуються церкви взагалі. Дейлі намагається це з'ясувати. Щодо нашого кейсу з хористами: у певному сенсі їхня залученість в церковне життя та глибока віра – базова частина їхньої творчості. Звідси – наше основне питання – де межа «артист-вірянин». І чи взагалі вона

існує. Це ж, зі свого боку, спонукає нас простежити їхню взаємодію не лише одне між одним – але й ззовні – зі священниками, з прихожанами храму, з монахами монастиря, з представниками інших конфесій.

Друге етнографічне дослідження – сфокусоване на християнських групах і їхній взаємодії із приміщенням церкви [8]. Автор – Ноелані Мам – розповідає про три групи та їхні будинки-церкви і порівнює, як впливає на поведінку спільноти обстановка – від розташування меблів до м'якості підлоги [8]. І ми також позичили такий погляд для свого дослідження. Тому що хористи дуже часто теж говорять про церкву, як насамперед їхній дім в сенсі стін, якщо так можна казати. І це навіть не кажучи про специфіку самого звучання під час співу у храмі і деінде (наприклад, у репетиційній кімнаті чи студії). Наскільки їм комфортно у своїй церкві, наскільки – в інших, наскільки – не в церкві, які ключові відмінності їх поведінки під час виконання музики у кав'ярні чи студії і в храмі, від чого залежить, чи обов'язково це про якість звуку. Ці всі питання, на які ми також шукали відповідь у процесі нашого дослідження їхнього колективу та фільмування. Тому що це – про ідентичність. Щодо ідентичності – ми виділили для себе дві базові праці. Це відоме дослідження британської науковиці Кейт Фокс – «Спостерігаючи за англійцями» [4] та докторська дисертація австралійського вченого Піттера Гілла про чоловіків (а саме – трансляцію маскулінності молодими чоловіками) [5]. Якщо узагальнити, про що ці дослідження – це про пошук, власне, означення ідентичності певної дуже масштабною групи за допомогою означень менших її складових. І звернення уваги на дрібні маркери.

Логічним продовженням такого грандіозного етнографічного погляду на певні групи для нас стали проекти студентів цифрових комунікацій Університету Весліна в Іллінойсі, США. Тому що вони – навпаки – про супер-маленькі локальні спільноти – організації, клуби, товариства і т.д. штату Іллінойс в Америці. Це спостереження-звіти, які містять фото, різноманітні підходи студентів та загалом – короткі резюме всього процесу [11; 12; 13; 14; 15]. До речі, ідею застосувати фото як демонстрацію нашого спостереження за групою ми

також використовуємо у своєму проєкті, аби демонструвати нашу співпрацю з хором візуально не лише через фільм. Дивіться додаток наприкінці роботи.

Щодо досліджень вищезгаданих студентів, то наше улюблене – про клуб гравців Бінго [15]. Студентка Моніка Сімонін не грала в цю гру, але, дізнавшись, що в містечку Блумінгтон неподалік є така спільнота – вирішила її дослідити. У роботі вона розповідає про саму гру, її історію, постійних резидентів клубу та що їх об'єднує поза ним. Ці студентські роботи варті уваги, як приклад вдалих кейсів щодо реалізації етнографічного методу на локальному рівні.

Українські дослідження. Попри те, що є етнографічні розвідки, створенні українськими науковцями і вони стосуються напряму українського контексту [20], не можемо сказати, що цей метод взагалі популярний та розглядається українськими науковцями серйозно (за винятком, можливо, істориків, мета яких – дослідження етнічних груп). Причин бачимо дві. Перше припущення – дослідники можуть застосовувати, притаманні етнографічному методу спостереження та глибинні інтерв'ю з учасниками, але не асоціювати їх конкретно з цим методом (відтак – не розглядати його взагалі). Друге можливе пояснення ситуації – дослідники не завжди розуміють потребу схожих підходів для покращення якості їхньої роботи, часто натомість надаючи перевагу кількісним методам. Як приклад можемо згадати дисертацію Івана Костащука «Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси» [35]. На неї ми натрапили випадково під час пошуку українського наукового етнографічного дискурсу. Ми не претендуємо на глибоку оцінку праці, так як не є фахівцями. Однак заявлена тема, а також завдання дослідження, як на мене, мали би передбачити залучення безпосередніх спільнот (наприклад, на основі глибинних інтерв'ю), про які йдеться в дослідженні. А не лише оперування статистичними даними та іншими притаманними кількісним методам способами розкриття теми. Так, автор використовує, наприклад соціологічні опитування (якщо говорити про залучення аудиторії). Однак, наскільки цей метод справляється із, наприклад, завданням «висвітлити значення релігії для подолання соціальних негараздів, що складаються в регіонах України» [35] –

невідомо. Проте, вважаємо, збирання інформації в полі підвищило б якість дослідження і, ймовірно, змінило б його результати (або вплинуло на них). З іншого, це може бути хорошим сигналом для нас у сенсі новизни роботи. Адже проводячи такі дослідження, попри те, що їхньою основною метою є таки документальний фільм, ми все ж вносимо певну лепту у майже відсутній науковий дискурс.

1.2. Соціальний контекст: творчі колективи при релігійних установах в Україні та їхній вклад у суспільство

Церква та релігія в Україні відіграють значну роль. Про це свідчать, як і суспільний резонанс довкола подій релігійного характеру (наприклад, отримання Українською Православною церквою Томосу у 2018 році), так і різнопланові дослідження протягом останніх років з цієї теми. Наприклад, за даними Центру Разумкова – в середньому за останні 10 років близько 70% українців визначають себе віруючими, а 50% – є «практикуючими християнами», тобто регулярно відвідують храми та дотримують церковних правил [40]. Під час коронавірусної пандемії узагальнена більшість українського суспільства (майже 70% на Заході та приблизно 26% на Сході країни) вважали необхідним залишити храми відчиненими за умов дотримання соціальної дистанції та інших карантинних вимог [40]. Більше того – церква як соціальна інституція останні п'ять років входить у топи тих, кому довіряє українське суспільство, зберігаючи за собою п'яте місце (загалом церкві довіряють близько 62% українців) [41; 42]. Враховуючи таку увагу до церкви, та її значення для українського суспільства, виникає логічне питання – а що, власне, є церква сьогодні. Чи це лише суспільний інститут із її публічними очільниками та формальним впливом, чи щось інше – таке, що несе вплив не особливо помітний, але більш дієвий чи стратегічно важливий. Достеменно правильної відповіді на це питання ми знайти не можемо. Однак зробити кілька припущень – цілком.

У самому визначення церкви насамперед лежить слово «спільнота». Церква з грецької – Ἐκκλησία – «зібрання вірних» [36]. А, значить, це дорослі

прихожани та їхні діти, священники, які провадять для них службу, монахи та монахині, що прислуговують у храмі (наприклад, організовують дозвілля найменших вірян, аби їм не було нудно під час служби) та всі, хто якось дотичний до життя цієї громади, яку об'єднує віра та традиція у певний спосіб цю віру сповідувати. Неважко здогадатися, що всі ці люди якось комунікують між собою, більше того – можна припустити, що вони перетинаються і в інших сферах життя, не пов'язаних або менш пов'язаних із релігією. Тобто – церква є спільнотою.

За даними статистики Релігійно-інформаційної служби України, станом на 1 січня 2019 року в Україні нараховувалося 23 021-на діюча православна та католицька громада (з них перших – 18 315, а других – 4 706 громад) [42]. Ми свідомо не враховуємо тут інші церкви чи течії, так як цифри не є найкращою репрезентацією справжнього життя довкола цих громад. Вони лише дозволяють зробити нам різні припущення. Наприклад, а скільки таких міні-спільнот, як «Маленький хор» міститься всередині цих громад, скільки людей залучені до них – а відтак у певний спосіб самореалізуються (про це – далі).

Дослідження «Маленького хору» дає можливість нам заглянути в частинку цієї церковної спільноти та зрозуміти, у який спосіб функціонує та, кому довіряє більша половина українського суспільства. Окрім цього – церква цікава як майданчик чи платформа для зростання на ній інших спільнот. І головний досліджуваний об'єкт – «Маленький хор» чудовий цьому приклад. З одного боку, тому що він є елементом великого. З іншого ж – тому що він також діє як окрема творча одиниця.

Можемо припустити, що пересічна людина, почувши фразу «церковний хор» не одразу ж задумається про культурну цінність цього колективу, чи взагалі розглядатиме його як такий, що робить вклад у культуру апріорі. Це по-перше. По-друге – є велика ймовірність, що «церковний хор» викличе доволі обмежені асоціації, як-от, наприклад, 40 літніх чоловіків співають Ave Maria в головному соборі міста. Звичайно, усе залежить від загального бекграунду, рівня культурного розвитку та ще купи інших чинників, які визначають людську

свідомість, а відтак – і обізнаність щодо певних явищ. Ще одна річ, яка визначає зовнішнє сприйняття певного колективу – це його самопозиціонування, зокрема через різні медіа. Розуміння, як про себе комунікують самі хористи, у певному сенсі допомагає нам визначити, наскільки вони самоосвідомлюють як артистів (не тільки вірян) та взагалі проактивних людей, які змінюють світ на краще.

Немає специфічних даних, скільки в Україні діє самоорганізованих творчих спільнот, як досліджуваний нами хор. Та й, зрештою, конкретні дані не були б особливо показовими. Однак, навіть, якщо приблизно оцінити вищевказану кількість церковних громад православних та католиків і припустити, що при кожній існує мінімум один хор, це вже 23 тисяч спільнот, в межах яких розвиваються та спілкуються усереднено 5-20 людей. Між іншим, при храмі Василя Великого у Києві, звідки і «походить» «Маленький хор» співає ще два чоловічі хори – «Тавор» та «Хор Василя». Основна різниця між ними в тому, що перші – чоловіки здебільшого поважного віку, другі – студенти з консерваторії. Обидва хори були засновані з власної ініціативи їхніх творців.

Для розуміння особливостей діяльності хорів, схожих на наш, та її репрезентації на доступних для суспільства платформах, ми вибрали 5-ть колективів (вокально-інструментальний ансамбль «МетаНоя», «КанаБенд», Вокальний квінтет Adoro, R&P Quintet, Молодіжний хор Храму Вознесіння Господнього Cantores Dei) і проаналізували їх на базі їхніх соціальних мереж та згадок у медіа. Такий аналіз не є вичерпним, так як найкращий спосіб зрозуміти колектив – стати інсадейром та побути з ним певний час. Але це ми робимо з безпосередньо досліджуваним «Маленьким хором». У цьому ж випадку нам важливо простежити загальні тенденції – про що ці колективи (бо на основі цього ми ж зможемо припустити, як сприймає їх суспільство). Далі – короткі висновки. Усі розглянуті творчі спільноти:

- є якимось дотичними до церкви (у цьому випадку – греко-католицької). Наприклад, R&P Quintet – створені при Соборі Петра та Павла у Львові)

- мають акаунти у соціальних мережах Facebook, Insta та профілі з піснями на Youtube. У деякого – активний Twitter (наприклад, «МетаНоя»). А «КанаБенд» – має Patreon – спеціальний сервіс для зборів коштів на підтримку.

- Кількість підписників – від 400 до 7 000. Найбільше – у «КанаБенд».

- Контент – різноманітний. Від викладу власних пісень чи переспівів популярних українських та світових виконавців – до участі у різних челенджах. Наприклад, Adoro – на день вишиванки розмістили невеличке відео-учасників хору. А P&P Quintet регулярно розміщує у своїх соціальних мережах кавери на популярні пісні. Пост-переспів А-На Take on me – такий, що, зазвичай у мережі під ними пишуть «ви вкрали сердечко» і реакцією ставлять власне «сердечко».

- Однак, значна частина контенту все ж призначена релігійним темам. Наприклад, пост про вшанування пам'яті Блаженішого Любомира Гузара у Метаноя, із присвяченою йому піснею від «МетаНоя» [50].

- так само, усі гурти комунікують прямо свою релігійну спрямованість. Або безпосередньо – у назві, як от «Молодіжний хор Храму Вознесіння Господнього Cantores Dei», або ж в описі до профілів.

Це коротке резюме щодо соціальних мереж гуртів із релігійною музикою дає нам розуміння, що спільнота, зокрема віртуальна, важлива для них, так само – як і «зовнішній» імідж. Тому – так, вони також і артисти. Артисти, які вірять і цю віру, й оспівують.

Якщо ж звернутися до висвітлення цих колективів у медіа, то тут трохи інша історія. Загалом – про них не говорять. Але з поверхового огляду згадуваності у ЗМІ вищевказаних хорів, нам вдалося виокремити основні тенденції. По-перше, і це логічно, їх згадують найчастіше, їх запрошують до себе, про них мовлять медіа релігійного спрямування. Кожен з хорів був гостем «Живого Телебачення» чи «Радіо Воскресіння». По-друге, вони є частими резидентами радіо. Це можна специфікою орієнтування радіо на звуковий контент. Наприклад, МетаНоя у своєму Facebook пишуть про відвідини радіо в Кошице, Словаччина [50]. По-третє, новинні запити у Google за назвами гуртів – це здебільшого згадки про їх участь у фестивалях (зокрема, у фестивалі

релігійної музики «Вітер На-Дії»). Окремих вичерпних історій про них як про колективи нам знайти не вдалося.

Заради експерименту, ми також пошукали матеріали за запитом «Хор ім. Г. Верьовки». Станом на травень 2021-го, ми теж не знайшли особливих історій про цей хор – таких, які б були лише про колектив, його історію тощо. Останні – це опосередковані згадки хору, інколи – просто в переліку серед інших. А також – такі, де фігурантами матеріалу є відомі зірки. Наприклад, історія про українську поп-співачку Настю Каменську (NK), мама якої співала у хорі ім. Г. Верьовки [37].

Висновок із цього невеличкого огляду медіа – поки такі колективи поза їх увагою. І це гарна можливість задуматися для людей, які пишуть про музичну сферу. Бо, як нам видається, історія про колектив на кшталт Маленького Хору Василя Великого була б чудовою нетривіальною, а навпаки – дуже свіжою ідеєю для профільних видань про музику, як, наприклад, журнал «Слух» чи Ligoom. А, якщо висвітлювати й інші схожі гурти, про які ми тут написали, то лонгвід із заголовком на кшталт «5 церковних хорів, які ви й не думали вподобати» – так чи інакше освіжив би порядок денний новин музичного світу.

Зрештою, існування схожих колективів та їхня музика може мати доволі якісний суспільний вклад. І йдеться не лише про зайнятість великої кількості людей в позаробочий час для творення спільноти та мистецтва, розподіл ролей, де може проявити себе кожен індивід. Якщо говорити із більш практичного боку, то серед виконавців доволі поширеною є участь у благодійних концертах. Звичайно, мотивація такої участі може бути різна, зокрема – з метою PR. І це цілком може бути стратегією win-win, так як внесок у благодійність співом/танцем чи що б воно не було – це в певному сенсі «операціоналізація» таланту. Тобто люди співають/танцюють з користю. Адже за їхній виступ платять. А гроші, відповідно, ідуть на певні потреби, заради яких і був влаштований вияв благодійності. До речі, цей приклад може слугувати спростуванням узагальненої тези Теодора Адорно та Макса Горкхаймера про те, що «культура – служниця капіталізму» [31]. Бо, наскільки «верстатним» є такий

вид творчої діяльності? Що саме «продають» учасники колективів на кшталт вищеперечислених. Безперечно, для них, як ми побачили із вищеподаного аналізу, важлива не лише творчість *per se*, а й її реклама, умовні «продажі» та популяризація себе через різні канали комунікації, створення вірусного контенту тощо. Однак назвати її чисто «конвеєрною» ми також не можемо. Зокрема, через спрямованість служити. Нещодавно, «Маленький хор» запросили до участі в одному з благодійних концертів. І варто зауважити, що серед запрошених – левова частка була саме схожих колективів– церковних хорів, які однаково майстерно виконують репертуар недільної літургії та переспів популярних українських пісень. І так, можливо, у частини колективів після такої участі додасться один-другий прихильник/ця. Проте ми не можемо заперечити, що їхній внесок, навіть конкретно в цю ситуацію, має соціальну силу.

1.3. Висновки до розділу

Спільнота – це те, в чому ми так чи інакше перебуваємо протягом свого життя. Їхня велика кількість сьогодні дозволяє нам, як індивідам, реалізувати себе у найрізноманітніших планах. Серед них – творчий.

Творчі колективи – це місце, де люди можуть себе реалізувати, знайти однодумців, налаштувати більші соціальні зв'язки, а відтак – у певному сенсі відчувати все розмаїття життя, що, фактично, може робити нас щасливими.

Спостереження за творчими спільнотами – окрема можливість зрозуміти їх та ким вони себе вважають, відчувати, чим живуть ці люди та що рухає їх та спонукає робити те, що, вони, зрештою роблять.

Релігійні спільноти, особливо в Україні, одні з найпоширеніших спільнот. Бачити, як живуть віряни, пробувати відчувати їхню віру – це також плідна робота. Вона, щонайменше, дає розуміння, чому, здавалося б, у зовсім технологічній та базованій на обов'язковості раціонально довести все, людям досі потрібна віра. Більше того – релігія, як певне обрамлення цієї віри, та церква – як сервіс, що дає можливість реалізовувати цю віру.

Релігійні спільноти, зі свого боку, «дрібняться» на менші, серед яких можуть бути і творчі колективи. Останні живуть «подвійним» життям вірян та артистів, з одного боку – славлячи Бога на недільних літургіях, з іншого – беручи участь у концертах (зокрема – благодійних).

Спроба дослідити релігійний творчий колектив – це ще той виклик для дослідника/ці з одного боку, а з іншого – неймовірна можливість спробувати розібратися в складових двох дуже могутніх ідентичностей, які керують групою людей – вірян та/чи артистів.

РОЗДІЛ II. МЕТОДОЛОГІЯ

2.1. Підготовка

Етап підготовки важко детально окреслити в часі та термінах, адже процес створення першого документального фільму такий, що постійно доводиться підчуватися новому – від різних форматів зйомки, до того, як правильно чистити звук у програмі з редагування відео. Однак, можемо умовно почати відлік від прослуховування курсу «Виробництво документальних фільмів» в Могилянській школі журналістики. Тоді викладачка Катя Горностай намагалася всілякими методами насамперед навчити вибудовувати нас історію – із природньою драматургією складовою, в основі якої – зав'язка, кульмінація, розв'язка. Ми робили дуже практичні речі, як-от, фотографували свій дім, чи писали листи собі від дорогих нам людей. І при всьому цьому – ми завжди розповідали історію. Впродовж курсу ми також мали фільмувати наші карантинні будні, що у фіналі вилилося в окремий карантинний фільм.

Раніше під час навчання також були дуже практичні курси – про відеовиробництво, монтаж, звукомонтаж. Усі вони пригодилися під час роботи над дипломом проєктом.

Особливо активний період підготовки розпочався з вересня 2020-го року, коли поруч з великою кількістю нормативних предметів, необхідно було визначитися зі специфікою роботи, продумати план її виконання на найближчі тижні та місяці, зрозуміти, наскільки реалістично виконати задумане у часі коронавірусної пандемії. На цьому етапі, який зайняв приблизно перший семестр навчання, можна виділити два основні. Про них – далі.

Пошук теми. Тут буде доцільним зазначити, що спочатку обрана тема була іншою. Першочергово ми планувала розкрити у документальному фільмі проблему алкоголізму – а саме одну із стадій лікування хвороби – на прикладі особистої історії. Для розуміння контексту: батько авторки цієї записки та фільму близько останніх шести років активно працює над собою та бореться із залежністю. П'ять з них – він не вживає алкоголь. І це – чудовий приклад того, що алкоголізм (а відтак – й наркоманія, ігроманія чи будь-яка інша залежність) –

це, з одного боку, зовсім не вирок, а з іншого – це тривалий та важкий процес, до якого залучені не лише власне залежні люди, а й їхнє близьке оточення, співробітники, інколи – навіть, на перший погляд, випадкові люди.

Ми почали знімати батька у повсякденній рутині, спостерігаючи за ним на роботі, вдома, поруч з іншими членами родини чи наодинці. Однак, важлива складова в цій історії – це реабілітації, з яких пан Андрій (ім'я батька авторки) розпочав свій шлях до одужання. Вони передбачають участь у тижневих (інколи – дво) зустрічах-навчання залежних, де вони спілкуються з психологами, священниками, а найголовніше – одне з одним та тими, хто вже пройшов початок тривалого шляху і може досвідом. Пан Андрій – один з таких, тож з часу завершення своєї першої реабілітації щорічно відвідує нові. Відповідно – показати цю безумовно важливу складову у процесі боротьби із алкоголізмом для нас було чи не обов'язковим завданням. Адже саме вона відіграла (і відіграє) ключову роль у випадку цієї особистої історії. Проте саме вона і стала остаточним рішенням поки що відійти від запланованої теми, адже не всі люди, які борються із залежністю, готові про це розповідати публічно, така зйомка вимагає ґрунтовнішої підготовки самого режисера-оператора/ки (творця/чині проекту) і може бути взагалі скасована через карантинні обмеження, які, зазвичай, доволі непросто передбачити. І хоч ідея виглядала (і є!) дуже перспективною, на тому етапі, ми вирішили від неї відійти. Тим більше, під час її розробки та продумування альтернативних способів розкриття, мені трапилася нагода познайомитися із «Маленьким хором Василя Великого».

Цікаво, що обидві теми так чи інакше стосуються церкви, а саме – спільнот у межах цієї структури. Якщо у випадку батькової історії все крутилося довкола реабілітаційного центру – що фактично є ініціативою кількох греко-католицьких священників, то у випадку «Маленького хору» – ключова «постать» наших спостережень – це, власне, сам хор, утворений при монастирі Св. Василя Великого у Києві. Можна дискутувати щодо рівня та якості впливу церкви на сучасне українське суспільство (про що вже частково було сказано у попередньому розділі). Проте конкретно наш випадок – своєрідне підтвердження

того, що так чи інакше, а він присутній навіть там, де, на перший погляд, може не бути очевидним. Відтак, поспостерігавши за спільнотою хористів при храмі, ми зупинилися на ній.

Огляд фільмів. Розуміти, як і що сказали на певну тему до нас – надважливе завдання на початку роботи над власним проєктом. Тому етап підготовки також містив у собі ознайомлення із фільмами про хор, про більше, ніж одну ідентичність, релігійні творчі колективи, які виконують Gospel – музику у специфічному стилі, де в основі – тексти з Євангеліє [38], про танцювальні колективи тощо. Це всього кілька категорій фільмів, які стали нам в пригод під час роботи над нашим. Ми вибрали по одному з кожної – найбільш яскравих для нас, а відповідно – таких, що в певному сенсі вплинули і на наше бачення майбутньої стрічки, та представляємо їх далі.

Фільм про хор та більше, ніж одну ідентичність. Два роки тому, в 2019-му, українська режисерка-документалістка Надія Парфан випустила у світ стрічку «Співає Івано-франківськтеплокомуненерго». Прем'єра фільму пройшла з аншлагом, потім відбувалися покази у популярних кінотеатрах, а зараз стрічку можна переглянути на платформі Takflix [44].

Для нашої роботи «Співає...» – це свого роду зразок документального кіно про творчий колектив. По-перше, в ньому дуже гарно передано притаманну документальним фільмам «поетичність буття». У сенсі «poetic mode» – одному із «режимів» документального кіно за Біллом Ніколсом – коли автор/ка настільки вдало передали своє спостереження без втручання у процес життя, що від перегляду з'являється розуміння, що те, що показано у фільмі – реалії, але, власне, показані вони з витонченою іронією, неоднозначностями та розкриттями стереотипів [34]. І це все зачаровує.

В основі сюжетної лінії – життя хору при комунальній установі. Тобто усі диспетчери, бухгалтери, слюсарі, бухгалтери, ремонтники – водночас і артисти. Головний герой – Іван Васильович – голова профспілки організації. Хор – його натхнення та гордість. У фільмі передано, як він живе цим колективом, як намагається втримати його, як робить все від нього залежне, аби хор був.

Фільм водночас і комічний, і трагічний. І це ще один показник вдалої стрічки. А документальної – поготів. У ньому – наче наклалися специфічні радянські пережитки (навіть сама назва установи) і галицькі порядки – любов до підкресленої, інколи шароварної українськості, данина релігійним звичаям та традиціям.

Для себе ми виділили три основні лінії стрічки – безпосередньо хор, теплокомуненерго і робота довкола нього, та Іван Васильович – як водночас частина і першого, і другого, та посередник між ними двома.

Загалом дуже відчувається залученість авторки ідеї та режисерки у процес. Окреме враження на глядача справляють звуки. Адже це не лише пісня, а й, наприклад, шипіння, скрип та стукіт приладів в установі, плюскання води у підвалах будинків, крики містян у телефоні, грім та дощ під час виступу хору.

Наш фільм та фільм Надії Парфан об'єднує кілька моментів. Окрім того, що обидва фільми про хор, вони ще й про спільноту із подвійною ідентичністю. У Надії – це працівники комунальної структури, у нас – віряни греко-католицької церкви. І, власне, дуже важко визначити в обидвох випадках, що йде найперше. Друга спільна риса – це головні герої. Попри те, що в «Співає...» ним є учасник хору, а не керівник, він також – голова профспілки, на базі якого і створився колектив. Проте, мабуть, те, що найбільше об'єднує його з нашою героїнею – це пристрась до спільноти. Вони обоє обожають хор. Звідси – третя схожа риса. І перша, і друга творча спільнота живе на ентузіазмі. У фільмі Надії чудово це видно в сценах, де деякі працівники відмовляються прийти на репетицію, або якось «віднікуються» на запрошення Івана Васильовича, однак все ж проживають кожен виступ, святкують разом перемоги, сумують з не дуже веселих приводів. У нашому випадку – немає «віднікувань». Однак присутнє співжиття разом «і в радості, і в горі». Наприклад, хористи «Маленького хору» разом переживають різні моменти не дуже вдалого виконання композиції, яка «горить» на наступні літургію чи виступ, разом співають, разом моляться, разом сповідаються, разом святкують дні народження/іменини і навіть Великдень.

Фільми про колективи, які виконують госпел. Основна причина, чому ми обрали такі фільми для огляду – це схожість репрезентованих там колективів із нашим. «Маленький хор» заперечує визначення себе як gospel band, адже вважає це не стільки окресленням колективу, як специфічним стилем у музиці, який, як вони думають, можливо, і присутній у їхній творчості, однак – не є ключовим. Серед найсвіжіших стрічок на цю тему – документальний серіал Voices of Fire [46] продюсера Фарелла Вільямса, який вийшов на Netflix у листопаді 2020-го року. Він про те, як у хор набирають нових виконавців. І, як кожен та кожна з них розповідає свою історію. Тому що у музиці-госпел важливе не лише виконання, важливе – відчуття. Цей фільм – про те, як ловити емоцію, як чути історію, як зуміти побачити силу та, власне, вогонь там, де інші можуть цього не зуміти. Він дуже мотивує та дарує відчуття спроможності бодай пробувати зробити щось схоже.

Фільм про танцювальні колективи. Таке кіно – це можливість трішки вийти за рамки і глянути, як же ж відтворюють життя та творчість тих, у кого в основі – не лише звук, як у нас, а й – рух. Єдиним і найбільш яскравим фільмом, який точно допоміг нам у розумінні теми творчого шляху per se – це фільм Bobby Jane шведської режисерки Ельвіри Лінд [45]. У ньому – танцюристка покидає престижну трупу для початку власної подорожі світом танцю. Ключовий момент – де дівчина говорить керівнику трупи: «Я люблю бути в нашому колективі, я люблю танцювати для тебе. Я просто відчуваю, що вже час піти робити мою роботу». Чому він важливий для нас та нашого фільму? Насамперед, через фокус на головній героїні. Адже (про це буде далі детальніше) ми також вибрали показати колектив через одну людину (диригентку Ярину). І, попри те, що у нас немає особливого загострення, і диригентка, все ж є керівницею групи, нам видалися дуже схожими деякі моменти – пристрасть до справи, емоційність, горіння тим, що любиш. У випадку Боббі-Джейн – це танець, у випадку Ярини – музика.

2.2. Робота над проєктом

Початок цього етапу у нашому його розумінні має дуже чітку дату – це 14 січня 2021. Саме в цей день ми зробили першу зйомку нашого хору. Її якість, на жаль, не дозволила включити цих кадрів до фінальної версії, однак – саме вони стали відправною точкою в роботі над проєктом. До того ми встигли познайомитися з учасниками хору. Однак – справжнє пізнання одне одного було ще попереду.

Маленький хор Василя Великого – це шість людей станом на зараз (травень 2021). Диригентка та мецо-сопрано Ярина, сопрано Уляна, альт Христя, бас-баритон Григорій, альт Богуслава та тенор Северин.

Усі ці люди – дуже харизматичні та варті того, аби про кожен та кожного з них був знятий фільм – документальний чи художній. І це, насправді, спочатку ускладнювало задачу. Інколи ми виходили зі зйомок з розумінням, що просто розпоршилися між ними всіма, і не маємо з чого скласти цілісну канву. Тому що, наприклад, Григорій, якого ми насправді довгий час розглядали як можливого «репрезентатора» хору – найстарший його учасник, у нього цікава сімейна історія. Одна зі сцен із Коцюбинського містить коротко згадку його батька. А кілька довгих сцен з цим літнім чоловіком – не ввійшли до фільму, хоча вони неймовірні. Там тато Григорія, якому за сімдесят, тобто майже вісімдесят, грає бардівські пісні на гітарі із присвятою однієї з них хористці.

Ще одна цікава для нас героїня – Уляна. Вона неймовірно жвава та постійно намагається тримати хор під контролем. Ми б назвали її операційним менеджером цього колективу. У ній зосереджене прекрасне поєднання тонкої чуттєвості, що відображається у її чарівному сопрано, та строгості характеру. Тобто вона – дуже кінематографічна персонажка. Ми намагалися відвести їй роль другу після Ярини, однак не певні, чи це вдалося.

У книзі Деніела Гоулмана, Річарда Бояціс та Енні Маккі «Емоційний інтелект лідера» автори виділяють резонансний та дисонансний тип лідерства [30]. Про перший вони кажуть так: «Ознакою резонансного лідерства є група послідовників, які «вібрують» разом із піднесеною і натхненною енергією

лідера» [30, с. 39]. Нам видається, що кращого опису для диригентки Ярини не придумати. Тому, власне, саме вона врешті стала «обличчям» нашого фільму. Хор завжди налаштовується на ту хвилю, на якій перебуває їхня керівниця. Це дуже помітно в їхньому спілкуванні, співі, рухах. Ярина – як камертон, який вона постійно тримає в руці. І завдяки якому всі беруть саме ту гармонію.

Зрештою, одна з перших робочих назв стрічки – «Довіряємо тобі». Це слова пісні, яку виконує хор, в основі якої – звернення до Бога. «В Тобі, Боже, світло й темнота зникає», – це перші рядки цього твору. Але у випадку нашого фільму це також – про довіру до Ярини, до її «налаштування», до того, як вона поведе.

Звичайно, наша історія насамперед про хор, але через Ярину. Вона, так само як і решта хористів співає та молиться. Тож питання ідентичності цілого колективу, у певному сенсі, також уособлюється і в ній.

Окрім визначення, своїх героїв та призми, через яку врешті, глядач має побачити нашу тему у фільмі, у часі роботи над фільмом ми виконали й низку інших завдань – менш та більш масштабних. Одним із найбільших було проведення власне зйомок. Ми проводили їх у різних локаціях. Від студії звукозапису до різноманітних храмів. Однак основна частина зйомок пройшла в «рідній» церкві колективу. А, якщо більш конкретно, у репетиційній кімнаті. Там вони почувають себе справді, як вдома. Там же ж хористи й співають, і спілкують, і жартують, а, інколи, навіть їдять.

Зйомки передбачали інтеракцію з учасниками (інколи – не лише колективу), однак ми намагалися залишатися «мухою на стіні», так як обрали для себе опцію спостерігача у цьому фільмі. Інколи це викликало додаткові труднощі, інколи – зривало цілі кадри. Взагалі – цей момент «притирання» тривав доволі довго. На перших зйомках ми так хвилювалися, що у нас жахливо трусилися (через що, зрештою, довелося попрощатися із частиною матеріалу). Однак, все ж, нам видається, що врешті вдалося «притертися» до колективу та ставати хамелеонами, коли необхідно було знято якийсь гарний момент.

Процес зйомки здебільшого займав 1-2 дні, попри те, що вихідного «сирого» матеріалу могло бути максимум 1 год 30 хв. Великдень, наприклад, ми також провели від початку дня до вечора у компанії хористів. Окрім цього, інколи участь у колективі не передбачала зйомки. Окрім, наприклад, спілкування в хорових чатах на різні теми, ми не завжди взаємодіяли з хором винятково через зйомку і офлайн. Були випадки, коли ми могли знімати, але, наприклад, хористи запрошували якимось взаємодіяти з ними. Та й зрештою, із правильним дозуванням таких зв'язків – це швидше йде в плюс оператору/ці – і вона/він звикає до групи, і колектив з меншою ймовірністю боятиметься камери.

Загалом часу на всю взаємодію доводилося виділяти вдосталь. Однак – це в основі, як і нормального дослідження, так і нормального спостереження, а відтак – зйомки будь-якого колективу.

Усі ці моменти прописані в календарі роботи над проєктом далі та ілюстровані в «Додатку А» наприкінці цієї роботи.

Календар роботи над проєктом

Вересень-грудень 2020 – пошук теми, ознайомлення з етнографічним методом досліджень, проведення пробних зйомок у межах попередньої теми, консультація з кураторкою, назбирування необхідної техніки для подальшої роботи над проєктом

Грудень 2020 – знайомство з «Маленьким хором»

Січень 2021 – зйомка «Маленького хору» під час відвідин радіо, концерту у рідному храмі та костелі, дослідження соціальних мереж колективу

Лютий 2021 – зйомки «Маленького хору» у студії звукозапису

Березень 2021 – початок роботи над контекстуальним оформленням теми, зокрема аналіз емпіричних досліджень творчих та релігійних груп, в основі яких – етнографічний метод; зйомка «Маленького хору» під час зустрічі команди, яка працює над випуском альбому релігійних пісень колективу

Квітень 2021 – онлайн-комунікація з учасниками хору під час карантинних обмежень; зйомка хору, зокрема – репетицій та під час Вечірньої Літургії на Вербну Неділю; перші спроби посортувати та систематизувати робочий матеріал

травень 2021 – зйомка хору, монтаж матеріалу та робота над теоретичної частиною дипломного проєкту

Використане технічне та програмне

Фотоапарат для зйомки – Canon EOS 7D Mark I

Об'єктив EF 50mm f/1.4 USM

Мікрофон – Shenggu, SG 108, Digital Camera Professional Stereo Microphone

Монтували та редагували відео – та звукоматеріали у програмі Adobe Premiere Pro.

Ноутбук – MacBook Air 2013, програмне забезпечення MacOS

Телефон – Apple Iphone SE 2020, IOS

Зовнішній диск (1трбт пам'яті) – Transcend Blue

2.3. Обмеження у роботі над фільмом

Перше, що спадає на думку, коли ми говоримо про перешкоди чи виклики, що трапилися на шляху до створення нашого документального фільму, це, звичайно коронавірусна пандемія. І, хоч ми починали безпосередню роботу уже перебуваючи у її контексті, все ж прогнозувати чи чітко планувати діяльність було важко. Наприклад, «Маленький хор» збирався записувати альбом із християнською музикою і презентувати його 6 червня. І ця динаміка підготовки до важливого – і події, і, власне, завершення роботи над самим альбомом, мала лягти в основу мого фільму. Це б забезпечило велику кількість напружених моментів, серед яких значно легше вибудувати драматургію фільму. Адже через часті (та часом доволі жорсткі і непередбачувані) локдауни зірвалися записи в студії, обмежилися відвідини хористами храму, репетицій, чи просто часопроведення. Так сталося, що найбільша кількість карантинних обмежень співала із раніше запланованими інтенсивною роботою над альбомом (в

основному – записами у студії). Тому нам дуже шкода, але у наш фільм студійні спостереження за хором не увійдуть. Однак звичайні репетиції, чи участь у літургіях (а також – святкових) дуже вдало перекрили цю ситуацію. Вдалося слідувати за хором у їхньому звичайному «робочому» стані. Більше того – саме це у певний спосіб спонукало до уважності та креативу – необхідно було шукати цікаві кадри, емоції, рухи, події там, де здавалося, кожного разу все однаково. Сприяло цьому послаблення карантину. Шкода, що воно відбулося в останній місяць роботи над нашим проектом. Самі говорили про це кожного нового разу, особливо в часі нашої інтенсивної з ними співпраці (а по відчуттях – співжиття), що раді нарешті вийти із цього застою – творчого зокрема.

Не можна також у прикладі з, назвімо його, «коронавірусним» обмеженням оминати тих, які стосуються часу хористів як ресурсу. Наприклад того, що самі хористи або їхні близькі хворіли (зокрема, – на CovSars19). Говорити в таких умовах про зйомку – не завжди доречно. Другий момент – це те, що хор – далеко не основна зайнятість його учасників. Попри те, що всі вони без перебільшень закохані у те, що роблять, все ж хор – не є їхнім пріоритетом №1 завжди. Так, через те, що не всі учасники з різних причин могли бути присутніми на репетиціях чи прийти на інше дійство, чи погодитися на участь у чомусь, зривалися й наші зустрічі з ними. Наприклад, особливо шкода, що колектив відмовився від участі у Благодійному концерті наприкінці травня, який міг би також стати для нас джерелом нового витка драматургічного розвитку нашого фільму.

Ще один «підвид» обмежень – це, на наш погляд, значно дрібніші та незначні, проте все ж – обмеження. Йдеться про технічні нюанси, як от поломка техніки. У лютому у нас поламався об'єктив та мікрофон. По-перше, це витрата грошей (ремонт об'єктива із невеличким защемленням деталі, наприклад, обійшовся на у 800 грн). По-друге, часу. У друге, звісно, важливіше. На щастя, сучасні сервіси допомагають вирішувати проблему більш-менш у притомні терміни. Так само у нас поламався власний ноутбук, на якому ми працювали з монтажем. Він виявився більш коштовним і це, відповідно, зайняло більше часу.

Додадо напруги ситуації, що це відбулося в часі чергового локдауну, коли не особливо можна було пересуватися містом. Відтак – скористатися програмним забезпеченням, наданим Могілянською школою журналістики, ми теж не могли. Ще одне більш «технічне» обмеження – це часте перебування на зйомці у храмі, де діють свої специфічні обмеження. Там ми не можемо просто підійти і знімати, наприклад, із вівтаря. Тому що в такий спосіб ми можемо вплинути на сприйняття літургії вірянами, а відтак – на їхню поведінку, зробивши її неприродньою для документальної зйомки. Однак це не завадило вести нам зйомки з дозволених місць – в результаті ми все одно отримали якісну картинку.

2.4. Висновки до розділу

Робота над документальним фільмом – це довгий процес шукань та постійного вдосконалення. Усе почалося зі спроби тримати камеру та викладу першого знятого матеріалу на стрічку монтажу. Далі – зйомка, які, по-трохи, але кращали з кожною наступної. А паралельно – пошук ідеї: через якого героя відобразити фільм, як знайти точку тривогу – те місце, де глядач зрозуміє усі переживання та неоднозначності персонажів, як найвдаліше передати емоцію тих, кого знімаємо, що вартує включити до фільму, а що – варто відкласти, де те місце на лінії монтажу, де варто наважатися обрізати фразу та ще багато іншого.

Робота над документальним фільмом – це також виклик, який складається із купи маленьких «підвикликів»: від зламаного об'єктива до обмежень, які обов'язково зустрінуться в роботі – будь-то неможливість підійти та зняти ближче, карантин, чи вічне перенесення саме тих дуже важливих дат, які так хочеться включити до фінальної версії. Але саме в цьому, а не в результаті, і схований увесь смак роботи над дипломним проєктом. У цих шуканнях, вдосконалення картинки та себе, рості, який можна побачити і на кількості матеріалу, і на якості зйомки і навіть на усвідомленні того, що врешті колись неспілива задумка поступово стає реальністю.

РОЗДІЛ ІІІ. РЕЗУЛЬТАТИ

3.1. Основний сценарій фільму

Загалом до «фінального відбору» у нашому випадку дійшло 5 основних тем (чому саме так – далі, у покроковому описі змін в монтажі). Відтак – вони є альфою і омегою нашої розповіді. Теми – перегукуються з днями та локаціями зйомки, однак не завжди. Окрім цього – початок та кінець фільму – це, насамперед, фокус на диригентці Ярині, як найголовнішій героїні нашого фільму про хор, або тій – через яку ми, власне, цей хор показуємо.

Інших героїв та героїнь – ми умовно поділяємо на просто головних та епізодичних. Перші – це всі хористи: Уляна, Слава, Северин, Христя, Григорій. Другі – це чоловіки, дружини, батьки та діти наших хористів, а також – священники, інші прихожани храму, молодята та їхні гості, яким «Маленький хор» співає вінчання, друзі та всі, хто цілеспрямовано чи випадково потрапили під приціл нашої камери.

Перша і головна назва фільму – «Довіряємо тобі» – поєднує в собі кілька аспектів, які стосуються досліджуваного колективу. По-перше, це слова із пісні, яку виконує хор (повна назва – «В Тобі»). В основі її – звернення до Бога. Також – це, водночас, і гарна мелодійна композиція, і молитва. Хористи виконують її під час літургії, на виступах та, коли їм щось не вдається. Нею розпочинається наша стрічка. По-друге, так як головною героїнею фільму про хор є диригентка – це водночас і звернення до неї, як очільниці їхнього творчого колективу.

Далі – представлений детальний опис сцен, що є в основі сценарію. Однак авторка цього дослідження залишає за собою право вносити незначні зміни у фінальну версію фільму на різних етапах його існування. Відтак – у стрічці можливі невеликі відмінності від поданого тут сценарію.

Початок фільму

«В тобі, Боже, сила – темнота, зникає...», – хор дуже ніжно, на ріано, починає співати пісню. У фокусі камери – Ярина, позаду неї – білі стіни храму. Загалом – настрій одухотворений. Ярина сконцентровано диригує, між тим –

супроводжуючи кожного учасника хору поглядом. Інших – не видно, лише їхні спини. Однак у всіх помітна синергія руху, співу, голосів. Відчувається сконцентрованість. Усі – на одному вайбі, в одному ритмі, на одній хвилі, навіть – подиху

«До-о-овіряємо Тобі, Ісусе, спаси нас», – на цьому моменті, водночас урочистому та дещо піднесеному, сцена закінчується. .

Тема 1. Репетиція до Великодня

Сцена 1. Репетиційна «підсобка» хору. Ярина намагається зібрати всіх до купи, бо сьогодні треба встигнути багато – і добряче відрепетирувати, і привітати з минувшим днем народження одну з учасниць колективу – Христю. В повітрі витає легка атмосфера довгожданої зустрічі та невеликого мандражу перед вітанням подруги.

Сцена 2. Хористи розспівуються.

Сцена 3. Врешті з'являється Христі і все підводиться до її вітань. Христя щаслива і співає піднесено.

Сцена 4. Загальний настрій міняється від легкого до трохи напруженого. День народження днем народження, але Великдень – за два дні, а музика звучить далеко не так, як хочеться, щоб вона звучала.

Сцена 5. Виникає якийсь невеликий конфлікт між Яриною та Уляною. Уляна доводить Ярині, що вона може більше. Ярина не погоджується.

Сцена 6. Ярина «тухне». Атмосфера далеко не така святкова, як раніше. Усі репетирують Великодні пісні, зрештою – не все добре виходить

Сцена 7. Між Уляною та Яриною знову виникає конфлікт. На цьому все закінчується.

Тема 2. Співання Великодньої літургії у храмі Святого Василя Великого

Сцена 2.1. «На хорі», тобто зверху у церкві – хористи співають «Христос воскрес», камера поступово переходить то з одного обличчя, то на інше. Врешті, відкриваючи перед глядачем Ярину – диригентку, яка тут у всій своїй

диригентській красі: вона активно жестикулює, м'язи її обличчя та губ повторюють кожен звук, кожен ноту. Незалежно від того, виконує цю партію вона, чи хтось із хористів.

Сцена 2.2. Ярина «знімає» рукою спів і атмосфера із піднесеної та святкової різко змінюється. Починається невеличка метушня – усі переналаштовуються на іншу пісню. Шукають ноти, перешіптуються одне між одним, врешті – новий рух диригентки і хор завмер.

Сцена 2.3. Перед глядачем – вид «зверху» на церкву. А саме – на священників «внизу». Вони якраз починають кадити у вівтарі та виходять із Царських Воріт до людей. Служба розпочалась! На фоні чутно голос хористів. Настрій світлий та піднесений.

Сцена 2.4. Ярина тепер на розмитому фоні воріт співає соло – одну з частин літургії.

Сцена 2.5. Проповідь. Хористи відпочивають. Ярина в той час говорить з Уляною – залагоджує вчорашній конфлікт.

Сцена 2.6. Хористи співають знову. Уляна – виконує соло. Проблема вирішилася.

Сцена 2.7. Хористи виконують фінальну пісню – і служба нарешті закінчується. Ярина всім дякує.

Сцена 2.8. «Маленький хор» – перед вівтарем, святять свої великодні кошики, Ярина просить про фото священника.

Сцена 2.9. Хористи фотографуються зі священником.

Сцена 2.10. Зміна приміщення. Тепер – колектив у своїй репетиційній.

Сцена 2.11. Починається маленьке святкування Великодня – усі щасливі, смакують паску, змагаються у битві великодніми писанками.

Тема 3. Коцюбинське. Святкування

Сцена 3.1. На передньому плані – кущ магнолій. Повітря повниться звуками – гавкають собаки, легенько дзеленчить дармовис-дзвіночок, вдалині кукурікає півень. Квіти коливаються від вітру і поступово відкривають нам кадр, схований за собою. Там – люди за столом. Не важко здогадатися, що це –

«Маленький хор». Вони гомонять, сміються, серед них (як завжди) виділяється голос Ярини. Якщо вслухатися, можна почути останнє слово перед наступною сценою «Ну, давайте». Але це зовсім не обов'язково. Так як атмосфера цього короткого кадру – дуже невимушена, аби просто перевести подих.

Сцена 3.2. Фокус – на Ярина. Вона починає співати пісню. «Дзень, дзень, дзень, дзень». Це гуцульська пісня і Ярина співає народною манерою співу, присутні дивляться на неї із зачудуванням.

Сцена 3.3. Григорій говорить тост і всі стукаються келихами.

Серединна тема «Ярина»

Тут – Ярина сама. Спочатку вона говорить «Так добре просто посидіти». А далі – просто сидить на лавці під час дощу. Сама. До неї на секундочку підходить Уляна, але швидко йде. І Ярина далі насолоджується тишею, просто втикнувшись у свій телефон.

А далі – знову Ярина, але вже крупним планом. Вона повністю занурена у пісню, яку виконує. Камера фіксує її емоції. Вона – сама з собою і їй так добре.

Тема 4. Звичайна репетиція

Сцена 4.1 Хор збирається у звичній для себе «підсобці» – тобто в репетиційній кімнаті на одну з репетицій. Сьогодні вони працюють над особливою піснею – грецькою Cіria.

Сцена 4.2. Ярина починає обговорення цієї з теми з можливої участі хористів в одному з благодійних концертів Києва.

Сцена 4.3. Ярина переконує хористів, чому Cіria – важливий твір. Хтось із хористів каже «То давайте репетирувати».

Сцена 4.4. Хористи репетирують.

Сцена 4.5. Ярина пояснює, граючи на фортепіано, як правильно має звучати пісня

Сцена 4.6. Хор підхоплює звучання, сидячи за столом, в цей момент приходить священник і каже, що вони їдуть, тому хор має побути в церкві до їхнього приїзду.

Сцена 4.7. Хор вже настоячи продовжує співати *Ciria*, усі рухаються медитативно.

Сцена 4.8. Хор виходить зі своєї підсобки і піднімається сходами догори.

Сцена 4.9. Усі виконують ту саму пісню вже в церкві. Фокус – на Ярині. Врешті вона зупиняє і починає розмову з Северином. Основна теза – про те, що він має вивчити нарешті ті клятві ноти. Розмова переростає в невелику дискусію. Северин погоджується з Яриною. Ярина моментами то заспокоюється, то знову спалахує

Сцена 4.10. Хор сидить просто на лавках у церкві, глядач бачить його звідалля. Ніхто нічого не співає, усі видихають та відпочивають

Сцена 4.11. Камера веде за дітьми, які бігають у церкві. На фоні – «Маленький хор» виконує український варіант пісні «Алилуя». Знову запанувала благодатна атмосфера.

Тема 5. Шлюб.

Сцена 5.1. Починається все з того, що Ярина біжить до Патріаршого храму і на ходу розповідає, що хвилюється за хор, однак, коли чує голоси – все впорядку. Далі – вона зустрічає Славу та Северина та вони разом йдуть в одне з приміщень на території храму.

Сцена 5.2. Вже всередині якогось із приміщень храму. У фокусі Слава та Ярина. Дівчата розспівуються.

«Мі-ме-ма-мо-му», – лунає на фоні їхніх зосереджених лиць.

Сцена 5.3. Дівчата розспівалися і приступили до виконання пісень, все ще – в межах репетиції. Тут також видно Северина. Раптом спів обривається, тому що з'являється знайомий священник. Він розмовляє про буденні справи з диригенткою.

Сцена 5.4. Храм. Хор налаштовується на спів перед «виступом».

Сцена 5.5. Хористи розспівуються «Коханням», зйомка відбувається здалека, відтак – глядач має змогу відпочити на кадрі.

Сцена 5.6. Хористи в очікуванні і ось нарешті з'являються молодята. Отці починають вести процес вінчання, хористи підхоплюють.

Сцена 5.7. Хористи спостерігають за таким, як молодята присягають одне одному.

Сцена 5.8. Хористи виконують пісню «В тобі», під час якої всі фотографуються – власне, фокус на великій кількості гостей, які разом вилаштовуються до фотографії.

Сцена 5.9. Ярина біжить до молодят, вінчання закінчилося, треба встигнути їх перехопити.

Сцена 5.10. Хористи вітають наречених. На обличчі останніх – щастя впереміш зі здивуванням, усі щасливі.

Кінець фільму

Фокус знову на Ярині, де вона виконує пісню, повністю віддавшись їй так, наче ніхто її не бачить. Тільки вона – і її пісня. Навіть, якщо десь поруч є люди.

3.2. Покроковий опис змін у монтажі

Монтаж, як і базовий сценарій – те, що завжди може піддатися вдосконаленню. Не йдеться про кардинальну зміну у тілі фільму, як от дозйомка нового матеріалу та включення його витоком у котрійсь із тем, чи взагалі окремою темою. Бо так робота над фільмом може не закінчитися ніколи. Йдеться – про можливі перестановки «склеюк» кадрів, зміни початку чи закінчення, скорочення фільму. Усе це, як вияв творчості, можливе на наступних етапах життя фільму (якщо такі будуть), однак станом на завершення роботи над диплом проєктом – фінальна версія монтажу – це хронологічний «лінійний» фільм, який складається з п'яти вищепредставлених тем.

Основний спосіб монтажу, який ми використовували в роботі, – «кольорові картки».

Суть. Беремо один знімальний день. Середня тривалість – 1 год 20 хв. Викладаємо весь матеріал у програму Adobe Premiere Pro суцільною секвенцією (доріжкою). Далі, переглядаючи кожен кадр, маркуємо його кольором, у залежності від того, наскільки бачимо його в майбутньому фільмі:

- Червоний (Rose): шматок, який з найбільшою ймовірністю потрапить у головний матеріал
- Жовтий (Mango): кадр, ймовірність якого потрапляння до «збірної» – середня (він на другому місці, у випадку чого)
- Зелений (Green): шматок, до якого звернемося в останню чергу (на третьому місці).

Ті, які взагалі нам не подобаються чи ми вважаємо, вони не будуть підходити нам до суцільної лінії оповіді – не маркуємо ніяк. Тобто, вони залишаються «прозорими».

Після такого маркування обов'язково копіюємо всю секвенцію та зберігаємо її окремим проєктом у Adobe Premiere Pro. І вже в цій новій секвенції чистимо «прозорі» елементи та скорочуємо їх до наявності лише «кольорових карток». Далі – працюємо з ними.

І тут ми практикували різні методи подальшого монтажу. Деякі вибрані матеріали ми складали винятково по червоному кольору і вже «добирали» в залежності розвитку історії з жовтих та зелених. Інші – обирали одразу всі кольорові та походу вибудовували загальну картинку. Обидва методи не залежать від кількості матеріалу, а від того, що є ключовим у нашій розповіді. Є частини «скелети», є натомість ті, якими ми обрамлюємо цю основну базу.

Всього у нас було 5 основних монтажів, однак до них ми також наблизилися поступово.

Насамперед, тому що монтаж супроводжував наш фільм від початку зйомки. З точки зору канонічного підходу до створення матеріалу це не зовсім оптимальна стратегія. Найправильніше – відзняти весь матеріал і тоді приступати до монтажу. Однак в нас це працювало не зовсім так і на це є кілька причин. По-перше, через непередбачувані карантинні обмеження кожна жива зйомка могла стати фінальною. По-друге, зважаючи на порівняно невеликий досвід монтажу та взагалі роботи з відеоматеріалом – необхідно було постійно перевіряти, як змінюється картинка з точки зору її якості. Зокрема ще й тому – щоб бачити, на чому зосередитися на наступній зйомці. По-третє, зйомка

документального фільму – це завжди процес. І завтра можна наступити краща можливість розкрити героїв. Відповідно, аби її використати правильно, необхідно чітко проаналізувати попередній матеріал, виокремити для себе тенденції, відчувати, що саме треба підкреслити тут і наскільки вона резонує з попередніми.

Однак, враховуючи той факт, що процес зйомки документального кіно дуже динамічний, а в часі карантину важко передбачити, чи збудуться прогнозовані кроки, ми розглядали абсолютно різні варіанти розвитку ситуації. Відтак – працювали з відео поступово після кожної зйомки.

Уже на завершення знімального процесу ми умовно поділили весь матеріал на два – «зимова» та «літні» зйомки.

«Зимова зйомка» – це всі матеріали від 14 січня до 7 березня включно. Сумарно – це 7 знімальних днів, орієнтовно по 1-1,5 год кожен.

«Літня» – це матеріали від 25 квітня до 20 травня включно, що також дорівнює 7 знімальних днів, орієнтовно по 1,5 годин в кожному дні.

Десь до середини квітня ми виношували думку, що основною ідеєю все ж буде запис альбому та його презентація. Ця думка залишалася з нами приблизно до середини «літньої» зйомки. І ми планували, що Великдень – буде фінальною точкою нашого фільму. Однак, при монтажі перших робіт, виявилось, що частина роботи – порівняно неякісна. В основному по самих кадрах. Вони, через задані налаштування у нашому фотоапараті, не завжди виходили статичними, маючи в собі ефект «тремтячої руки», що не було особливо помітно на фотоапараті, але стало помітно на більшому екрані та склейках. Проте – це не основна причина. «Зимова» зйомка була сконцентрована довкола лінії «вихід альбому», яка обірвалася із черговим локдауном і відклалася на невизначений термін. Під час «зимової» зйомки відбулася лише одна зустріч із командою з організації події-прем'єри випуску альбому, а також – усієї підготовки до неї. Відтак вводити нових, хай навіть другорядних героїв, як от режисер-постановник перформансу, хореографка, чи розробник сайту, «одноразово» – було б плутаниною для читача. Це було важке рішення, так як всього у нас вийшло

близько півтори години робочого матеріалу з цього дня. Але – здебільшого – це розмови про майбутнє. Те, як пройде концерт, як зняти проморолик, кого запросити, коли запланувати репетицію з танцівниками тощо. Тобто щось таке, що мало б мати продовження. Як мінімум – на кількох репетиційних чи організаційних зустрічах, не обов'язково у фіналі.

Цей момент, станом на початок травня, можна вважати *першим основним монтажем*. Він закінчився переломним для нас рішенням по-іншому вибудовувати подальшу структуру нашого матеріалу. Зокрема, взяти до уваги тільки «літню» зйомку.

Монтаж 2

Інша його назва – «Шматки». Ми взяли матеріал із кожного дня «літньої» зйомки (в середньому – година двадцять- година тридцять) та почали працювати з кожним з них окремо. Усіх їх ми спочатку методом «кольорових карток» скорочували орієнтовно до 40-50 хв. А далі – ці 40-50 опрацьовували так, щоб на виході мати приблизно 10 хвилин хорошого матеріалу та певної історії.

Хоча, під час роботи на різними частинками, нам трапилося різне. Наприклад, під час перегляду частини «Шлюб» за 15 травня, ми фінально скоротили її до 30 хвилин із 1 год 20 хв. А скажімо, перший запис у студії, який «не вийшов в ефір» чи, наприклад, «Коцюбинське» – святкування Великодня після служби у церкві – із 1 год – 1 год 10 хв – ми «порізали» до 7 та 4 хвилин відповідно. Тому що завжди потрібно було думати про те, як у все це виглядатиме у сумі з попередньо пропрацьованими кадрами та в загальній канві. Взагалі остання – те, на що завжди варто орієнтуватися. Але на цьому етапі ми вибудовували історії у кожному окремому шматку. Тут для нас, наприклад, ключовим став запис останньої репетиції хору. Так як там найкраще прослідковувалася динаміка стосунків диригентки Ярини із колективом, а також саме в цьому шматку був присутній конфлікт, на якому нам важливо було зацентрувати увагу. Врешті матеріал за 20 травня отримав два варіанти – із двома закінченнями. В одному ця частинка обривалася на похмурій ноті, де Ярина розмовляє із Северином і обурюється, мовляв, як він міг втомитися. А в іншому

– є продовження. Зокрема, після того міститься «видих» у вигляді віддаленої зйомки з місця для хору, тобто згори, «Маленького хору». По зйомці – цей кадр відбувся швидше і в загальній канві він був «прозорим», тобто ми не збиралися його використовувати. Однак на цьому етапі ми вирішили ввести його, аби глядач/ка міг/могла трішки видихнути і також трішки відпочити від звучання, поспотерігавши, як це робить хор. Після цього кадру – також «раніший» кадр. На ньому хор співає пісню «Алилуя». Настроєво він доволі непогано вписався в загальну канву, тому що це пісня про мир, навіть – примирення, про благодать спокою. І по кольору – сама сцена світліша від сцени-розмови Ярини. А, наприклад, матеріал «Шлюб» – скорочений та довший варіант.

Монтаж 3

Тут першочергово ми «поскладали» всі знімальні дні, які вибрали до фінального монтажу у хронологічній послідовності.

Спочатку у нас йшла репетиція до Великодня, далі – сам Великдень у церкві. Далі – святкування у Коцюбинському, після – співання шлюбу у Патріаршому Соборі, а після фінальна репетиція. З одного боку, картина виглядала логічною, так як включала в себе послідовний перебіг кадрів. З іншого – виникали питання до її цілісності. Наприклад, друга велика сцена, де відбувалася репетиція до Великодня, починалася з того, що Ярина постійно була повернути спиною або боком до глядача, хоча її перед тим видно не було. Так само не дуже був зрозумілий шматочок із вітанням із Днем народження Христі, якому ми приділили надто багато часу.

Зрештою, тривалість фільму на цьому етапі була більше 35-ти хвилин. І на ту кількість матеріалу, з яким ми працювали, така історія явно виглядала затягнутою та не особливо динамічною.

Монтаж 4

Цей монтаж можна вважати найважливішим та, фактично, основоположним для нашого фільму. У ньому, завдяки деталізованій роботі над окремими шматками нам нарешті вдалося знайти ритм фільму. Це сталося на скороченні матеріалу із останньої репетиції. Хоч та репетиція повнилася

цікавими переспівами пісень, обговореннями та жартами, про що вже йшлося вище, ми не могли залишити у ній все. Відтак – скоротили її до заспіву пісні «Ciria». Далі ми перебудували структуру матеріалу, відкинувши ідею «хронологічності». Краще побудувати історію на її логічності. Початком нашого фільму стає фокус на Ярині, де вона співає разом з хором у храмі пісню «В тобі». Кінець – також про Ярину. Вона сконцентровано виконує вже іншу пісню, ніби не помічаючи нікого поруч з собою, хоч поруч є інші люди. Так само всередині – ми даємо глядачу врешті відпочити від постійних звукових вібрацій, демонструючи кадри, де Ярина сидить під дощем чи просто нічого не говорить.

Монтаж 5

На цьому моменті ми спробували скоротити фільм, вирізаючи, наприклад, надто затягнуті кінцівки, чи паузи. Окрім цього – ми звернули увагу на те, як звучить наш фільм. Так, ми регулювали звук на кожному з етапів. Однак саме тут нам важливо було переконатися, що історія про «Маленький хор» – також аудіальна. Ми припускаємо, що інколи глядач просто заплющуватиме очі і слухатиме. Відтак – що він/вона почують, як лягають пісні одна за одною в одну канву, чи витримані паузи, чи не обірвані фрази. Цей самий монтаж передбачав кольорування та накладання титр, там де було важко розчути слова.

ВИСНОВКИ

Показати спільноту так, щоб та була про дві основні її складові – віру й творчість – таке не дуже просте завдання ми поставили перед собою, коли тільки-но почали знайомство із «головним героєм» нашого документального фільму та цього дослідження – «Маленьким хором Василя Великого». Проте навіть не очікували, що під час довготривалого процесу його реалізації, нам доведеться стільки всього пізнати, розгледіти, вивчити, спробувати та дослідити.

Тема всієї роботи, концентровано яку можна звести до «співати й вірити – а чого більше» – диктувала нам необхідність зануритися у специфічний контекст релігії та релігійності в Україні. Насамперед – через взаємодію з громадою греко-католицькою церкви. Ми бачили повний храм під час урочистих літургій, порожній в часі репетицій нашого хору. Ми спостерігали за прихожанами, священниками та їхньою взаємодією із нашими героями. Ми не можемо дати загальну відповідь, що таке церква в Україні сьогодні, чи яка її роль для суспільства. Але конкретно в нашому випадку – це спільнота. Яка молиться разом, сумує, святкує, жартує разом. І – творить.

Може здатися, що тема церкви та релігії – в певному сенсі домінує, як і в нашому дослідженні, так і в самому фільмі. Однак, йдеться радше про віру, де релігія чи церква – інструменти її реалізації. Бо віра – це те, що в нашому випадку, лежить в основі творчості. А саме елемент творчості – є серцевинною лінією всього нашого сюжету. Адже ж можна просто шепотіти молитву перед образом наодинці, а можна – співати гармонію на кілька голосів та дарувати цим естетичне задоволення тим, хто тебе слухає. Будь-то прихожани на недільній службі чи твої родичі за святковим столом, ікони у порожньому храмі чи спеціально облаштовані стіни у студії звукозапису.

Увесь процес роботи над нашим дипломним проєктом можна описати як процес постійних шукань. Через якого героя/героїню ми відобразимо увесь творчий колектив, чому саме він чи вона; як краще відзняти сцену, де хористи

моляться; чи потрібно нам вводити додаткових героїв з оточення, а як можна було передати той чи інший момент ще і т.д..

Ми не можемо сказати, що станом на завершення цього етапу роботи – у певному сенсі фінального – ми маємо відповіді на всі ці питання. Швидше навпаки – запитань виникло ще більше. Однак, ми впевнені, що всіх їх можна конвертувати у нові ідеї. Наприклад, нам довелося прибрати тему запису хористів у студії, але на цьому ґрунті виникла думка показати цей самий колектив, наприклад, з точки зору людини, яка зводить звук їхніх пісень до купи. Це – звукорежисер Костя. Він далеко не греко-католик, але – поціновувач релігійної музики, яку творить «Маленький хор» через, насамперед, її естетичну складову.

Те, що ми можемо сказати напевне після проробленої роботи – це, що воно цього вартувало. Як мінімум із декількох причини. Зануївшись у релігійну та творчу спільноту ми виявили, що

- насправді – це насамперед звичайні люди, яким подобається проводити час одне з одним, ділитися одне з одним, переживати моменти одне з одним, сміятися, сперечатися, сваритися. Тобто основна річ – це сама спільнота – «Маленький хор» та людські стосунки всередині неї.
- Їхня творчість – це те, що народжується на базі цієї спільноти, де важать взаємозв'язки між її учасниками.
- Їхня віра – це постійний «клей» – такий-собі зв'язуючий елемент, який тримає в купці і самих хористів, і їхню творчість. Це – натхнення творити, якщо так можна сказати. Джерело того, звідки береться сила вкотре проспівати пісню на репетиції чи пережити черговий локдаун зі скасованими виступами.

Увесь дипломний проєкт, як нам видається, насамперед про взаємодію. Між нами – і тими, кого ми знімаємо та з ким спілкуємося. Між самим учасниками. Між людиною і Богом, в якого ця людина вірить. Між командою та тією, кому ця команда довіряє. Між звуком і простором. Між творчістю та тим, що (чи хто) дарує наснагу творити. І в часі коронавірусної пандемії, коли весь

світ наче застряг та причаївся вичікувати рух, така взаємодія є благодатною можливістю почати рухатися самим. Ми не одноразово змушені були передумувати основну ідею цього фільму. Маючи перед собою спочатку задачу прослідкувати вихід альбому «Маленького хору», після чергового локдауну, ми повинні були вишукувати свіжий погляд на проблему, інший ракурс чи «склейку» при монтажі. Одним словом – щось таке, щоб могло розкрити цей колектив із його двома основоположними складовими – творчою та релігійною, у ще один спосіб.

Документальний фільм став своєрідним фіналом таких пошуків. І ми сподіваємося, що кожен його глядач чи глядачка після перегляду стрічки на питання, а про що врешті цей хор – вірян чи артистів – зможе відповісти так, як побачив/ла у нашій стрічці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

Емпіричні етнографічні дослідження

1. Bird J. An interactive ethnographic performance: ethnography, theatre and drama pedagogy for a professional learning context / Jane Bird. – The University of Melbourne, 2015. – 348 p.
2. Davida D. Fields in Motion. Ethnography in the World of Dance / Dena Davida. – Waterloo, Ont.: Wilfrid Laurier University Press, 2011. – 472 p.
3. Davida D. Illuminating Luna: an ethnographic study of meaning in a Montréal “Nouvelle Danse” event. PhD thesis / Dena Davida. – Université Du Québec, Montreal, 2005. – 566 p.
4. Fox K. Watching the English: The hidden rules of English behaviour /Kate Fox. – London: Hodder & Stoughton, 2004. – 424 p.
5. Gill P. The Everyday Lives of Men: An Ethnographic Investigation of Young Adult Male Identity. PhD thesis / Peter Gill. – Victoria University, 2008. – p. 197.
6. Liska S. Choreographic Research Combining Contact Improvisation and the Alexander Technique: Somatic, Practice-Based-Research, and Ethnographic Inquiry. Master thesis / Suzanne Liska. – Toronto: York University, 2017 – 93 p.
7. McAuley G. Not Magic but Work: An Ethnographic Account of a Rehearsal Process / Gay McAuley. – Manchester: Manchester University Press, 2012. – 241 p.
8. Noelani M. Christian Home Groups: An Ethnographic Study of 21st Century Christians and Their Built Environments. Master thesis / Mumm Noelani. – The Florida State University, 2011. – 139 p.
9. Penny P. A. Contemporary Competitive Ballroom Dancing: An Ethnography. PhD thesis / Patricia Penny. – University of Surrey, Guildford, 1997. – 358 p.
10. Pyszniak B. An ethnographic investigation of the role of religious faith among asylum seekers in an Evangelical Church in Berlin Steglitz (Germany). Master

thesis / Beata Pyszniak. – Tilburg School of Humanities, Tilburg University, 2016. – 49 p.

Проекти студентів на базі етнографічного методу

11. Bugayong, Jessica, "Laurie Bergner: A Bloomington-Normal Community Educator Shaped by Her Values" (2019). Outstanding Ethnographic Research Projects. 19.
12. Jefferson, Kathryn, "Community Lawyering and the Immigration Project: An Ethnographic Study of Charlotte Alvarez" (2019). Outstanding Ethnographic Research Projects. 20.
14. Martin, Sommer, "It's about more than reproduction: a visual ethnography about Jennifer Sedbrook" (2019). Outstanding Ethnographic Research Projects. 21.
15. Simonin, Monica 11, "Luck Be A Lady: An Exploration of the Bloomington Bingo Community Through Visual Ethnographic Methods" (2010). Outstanding Ethnographic Research Projects. 3.

Наукові статті

16. Briggs D., Gololobov I., Ventsel A. Ethnographic Research among Drinking Youth Cultures: Reflections from Observing Participants / D. Briggs, I. Gololobov, A. Ventsel. – 2015. –vol. 61, P. 157-175.
17. Cohen S. Ethnography and Popular Music Studies. Popular Music / S. Cohen. –1993. – vol. 12(2). – P. 123-138.
18. Cottle S. Ethnography and news production: New (s) developments in the field / S. Cottle // Sociology Compass. – 2007. – vol. 1 (1). P. 1-16.
19. Dailey T. Someone to Care: An Ethnographic Study of Full Gospel Christian Church. Honors Projects. Paper 11. Illinois Wesleyan University, 1996. – 38 p.

20. Fedirko T. Self-censorships in Ukraine: Distinguishing between the silences of television journalism / T. Fedirko // *European Journal of Communication*. – 2020. – vol. 35(1). – P. 12-28.
21. Göransson K. Ethnographic Family Research: Predicaments and Possibilities of Doing Fieldwork on Intergenerational Relations in Singapore / K. Goranssos // *Journal of Comparative Family Studies*. – 2011. – 42(6). – P. 903-918.
22. Hardt Y. Staging the Ethnographic of Dance History: Contemporary Dance and Its Play with Tradition / Y. Hardt // *Dance Research Journal*. – 2011. – vol 43(1). – P. 27-42.
23. Hausman A. Constellation of the Dance: Ethnographic Study of Dancers / A. Hausman // *European Advances in Consumer Research*. Association for Consumer Research. – 2003. – vol. 6. – P. 181-186.
24. Moffatt M. Ethnographic Writing About American Culture / M. Moffatt // *Annual Review of Anthropology*. 1992. – vol. 21. – P. 205-229.
25. McAuley G. Participant observation of the rehearsal process: practical considerations and ethical dilemmas / Gay McAuley // *Revista Aspas*. – 2017. – vol. 7(2). – P. 10-26.
26. Stein H. Family Research. An ethnographic approach / H. Stein // *Canadian Family Physician*. 1991. – 37 (11).
27. Titon, J. Ethnography in the Study of Congregational Music / J. Titon – 2017. – 15 p.
28. Wasson C. Ethnography in the Field of Design / C. Wasson // *Human Organization*. – 2000. – vol. 59(4), 377-388.

Рецензії

29. Amegago M. Review of *Fields in Motion: Ethnography in the Worlds of Dance* ed. by Dena Davida [Book Review] / M. Amegago. – *University of Toronto Quarterly*, 2013. – P. 615-616.

Наукова теоретична література

30. Гоулман Д. Емоційний інтелект лідера / Д. Гоулман, Р. Бояціс, Е. Маккі. – Київ: Наш Формат, 2019. – 288 с.
31. Хоркхаймер М. Диалектика просвещения / М. Хоркхаймер, Т. Адорно. – Москва-Санкт-Петербург: Медиум, Ювента, 1997. – 310 с.
32. Berg, B. Qualitative Research Methods for the Social Sciences. Chapter 6. Ethnographic field strategies. – 2001. – pp. 133-173.
33. Brewer J. Ethnography / J. Brewer. – McGraw-Hill Education (UK). – 2000.
34. Nichols B. Introduction to Documentary / Bill Nichols. – Bloomington: Indiana University Press. – 2001. – 224 p.

Інші дослідження

35. Косташук І. Формування релігійного простору та його вплив на суспільні процеси: дисертація: дис. ... д-ра геогр. наук: НАН України, Ін-т географії. – Київ, 2019. – 692 с.: рис., табл.

Електронні ресурси

36. Грецько-український словник [електронний ресурс] – Електронні дані. – 2021 – <https://www.dict.com/грецько-український>. Назва з екрана (переглянуто 01.05.2021).
37. Насті Каменських - 34: довгий шлях фатальної красуні, яка мріє про "Греммі". – [електронний ресурс] // УНІАН. – Електронні дані. – 2021. – 4 травня. – <https://www.unian.ua/lite/stars/nastya-kamenskih-spivachka-vidznachaye-den-narodzhennya-11409151.html>. Назва з екрана (переглянуто 17.05.2021).
38. Gospel Music [Electronic resource] / Britannica // Electronic data. Mode of access: Internet. – doi: <https://www.britannica.com/topic/gospel-music/> – Title from the screen (viewed 01.05.2021).
39. What Does The Good Life Actually look like? [Electronic resource] / Robert Waldinger // Robert Waldinger – Electronic data. Mode of access: Internet. –

doi: <https://robertwaldinger.com/about-happiness/> – Title from the screen (viewed 01.05.2021).

Соціологічні дані

40. Особливості релігійного і церковно-релігійного самовизначення громадян України: Тенденції 2000-2020 рр. : інформаційні матеріали. – Київ : Центр Разумкова, 2020. – 110 с.

41. Оцінка громадянами ситуації в країні, рівень довіри до соціальних інститутів та політиків, електоральні орієнтації громадян (жовтень–листопад 2020р.) [електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Електронні дані. – 2020. – 10 листопада. – <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-gromadianamy-sytuatsii-v-kraini-riven-doviry-do-sotsialnykh-instytutiv-ta-politykiv-elektoralni-oriientatsii-gromadian-zhovten-lystopad-2020r/> – Назва з екрана (переглянуто 01.05.2021).

42. Релігійні організації в Україні (станом на 1 січня 2019 р.) [електронний ресурс] // RISU. – Електронні дані. – 2019 – https://risu.ua/religiyni-organizacii-v-ukrajini-stanom-na-1-sichnya-2019-r_n97463/ – Назва з екрана (переглянуто 01.05.2021).

43. Україна-2020: невинуватені очікування, неочікувані виклики. Підсумки року у дзеркалі громадської думки (грудень 2020р.) [електронний ресурс] // Центр Разумкова. – Електронні дані. – 2020. – 16 грудня. – <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/ukraina2020-nevypravdani-ochikuvannia-neochikuvani-vyklyky-pidsumky-roku-u-dzerkali-gromadskoi-dumky-gruden-2020r/> – Назва з екрана (переглянуто 01.05.2021).

Аналізовані фільми

44. «Співає Івано-фраківськтеплокомуненерго» 2019 (реж. Надія Парфан): <https://takflix.com/uk/films/iftke>

45. Bobby Jane 2017 (реж. Ельвіра Лінд): <https://www.imdb.com/title/tt6082630/>

46. Voices of Fire 2020 (прод. Фаррелль Вільямс):

<https://www.netflix.com/title/81005127>

Facebook- сторінки творчих-релігійних спільнот

47. Молодіжний хор Храму Вознесіння Господнього Cantores Dei:

<https://www.facebook.com/CantoresDeiLviv/>

48. Adoro: <https://www.facebook.com/adoro.five/>

49. CanaBend: <https://www.facebook.com/ua.kana.band/>

50. MetaNoya: <https://www.facebook.com/MetaNoyaUA/>

51. P&P Quintet <https://www.facebook.com/PP-Quintet-497392030624614/>

ВІЗУАЛЬНИЙ КАЛЕНДАР ОСНОВНИХ ЗЙОМОК «МАЛЕНЬКОГО ХОРУ ВАСИЛІЯ ВЕЛИКОГО»

14 січня 2021

Що: Перша зйомка, запис на радіо «Воскресіння»

Локація: студія радіо «Воскресіння», одне з приміщень Патріаршого собору

24 січня 2021

Що: Різдвяний концерт

Де: храм Василя Великого, Київ

29 січня 2021

Що: Репетиція до виступу у костелі

Де: Костел Воздвиження Святого Хреста

17 лютого 2021

Що: Запис альбому, студія

Де: Студія звукозапису V1 Studio

23 лютого 2021

Що: запис альбому, студія

Де: Студія звукозапису V1 Studio

7 березня 2021

Що: обговорення прем'єри майбутнього альбому

Де: репетиційна кімната, храм Святого Василя Великого

25 квітня 2021

Що: репетиція до та виступ на Вечірній Літургії на Вербну Неділю

Де: Храм Святого Василя Великого

29 квітня 2021

Що: репетиція до Великодньої літургії

Де: репетиційна кімната, храм Святого Василя Великого

2 травня 2021

Що: виступ у храмі на Великдень

Де: храм Святого Василя Великого

2 травня 2021 (2)

Що: Святкування Великодня у гостях у хориста Григорія

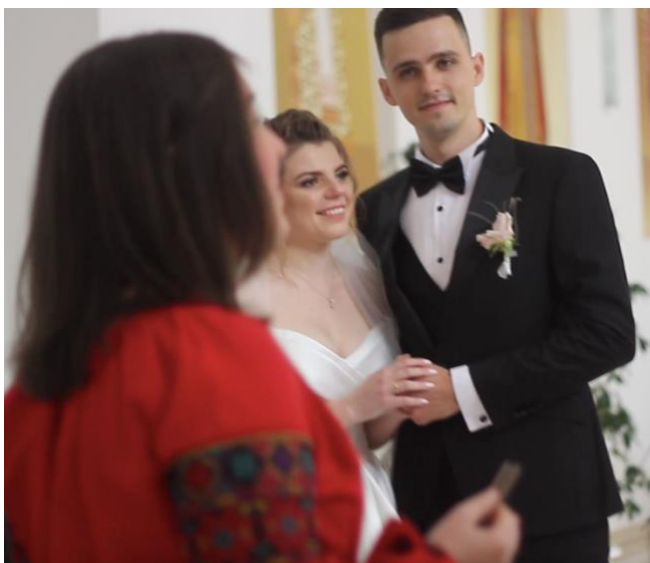
Де: село Коцюбинське, Київська область

15 травня 2021

Що: співання вінчання

Де: Патріарший собор

20 травня 2021

Що: репетиція

Де: Храм Василя Великого

